

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 94(37):398.312

© **Наталія Міняйло**
(Київ)

«CAPTIO» VIRGO VESTALIS ЯК РИТУАЛ ПЕРЕХОДУ

У статті автором розглянутий ритуал «взяття» весталки як обряд переходу відповідно до концепції А. ван Геннепа. Крім того, виокремлено основні етапи ритуалу «captio», що дозволило зробити висновок про відсутність лімінальної фази при обряді посвячення у весталки. Водночас у ритуалі присутні етапи відокремлення («separation») і возз'єднання («reaggregation»).

Ключові слова: ритуали переходу, весталки, великий понтифік, лімінальність, Римська держава, А. ван Геннеп.

Н. Міняйло

«Captio» virgo vestalis как ритуал перехода

В статье автором рассмотрен ритуал «взятия» весталки как ритуал перехода согласно концепции А. ван Геннепа. Кроме того, выделены основные этапы «captio», что позволило сделать вывод об отсутствии лиминальной фазы при обряде посвящения в весталки. Одновременно в ритуале присутствуют этапы отделения и воссоединения.

Ключевые слова: ритуалы перехода, весталки, великий понтифик, лиминальность, Римское государство, А. ван Геннеп.

N. Miniailo

«Captio» Virgo Vestalis as Rite de Passage

In this article the author considered the ritual «taking» of vestal as a ritual of transition according to the concept of A. van Gennep. In addition, the author emphasized ritual stages of «captio», which led to the conclusion that there is no liminal phase in a rite of vestal passage. However, in the current ritual we find the stages of separation and reunion.

Keywords: rituals of transition, vestal, great pontiff, liminal phase, Rome, A. van Gennep.

Концепція обрядів переходу, або *les rites de passage*, була вперше запропонована французьким антропологом Арнольдом ван Геннепом, основні положення якої він виклав у однойменній праці «Обряди переходу», що вперше вийшла друком 1909 року в Парижі. Під обрядом переходу зазвичай

розуміють ритуал, який супроводжується зміною соціального становища, переходом з однієї сфери (сакральної або профанної) в іншу. Обряди переходу теоретично складаються з трьох етапів: *прелімінарного* (separation, тобто відділення, відмежування, відокремлення); *лімінарного* (magro, або limen, тобто проміжний, «пороговий» етап); *постлімінарного* (reaggregation, тобто возз'єднання).

При цьому ван Геннеп наполягав, що обряди, пов'язані з народженням, ініціацією, весіллям тощо, є не лише обрядами переходу, оскільки крім головної мети згаданих обрядів, тобто забезпечення переходу з однієї магічно-релігійної чи світської спільноти в іншу, кожна з цих церемоній включає ще інші значення. Наприклад, весільні обряди супроводжуються обрядами родючості; церемонії народження дитини включають життєво необхідні ритуали захисту та передбачення; поховальні церемонії неможливі без обрядів захисту, церемонії посвячення в сан йдуть поруч з обрядами прилучення до божества, тобто типи обрядів накладаються один на одного, тому інколи непросто у цьому симбіозі виокремити саме обряди переходу.¹

Після ван Геннепа його теорію розвивав англійський дослідник В. Тернер, який вивчав африканське плем'я ндембу, що проживало в Північно-Західній Замбії. Особливу увагу дослідник зосередив на вивченні ритуалу та міфологічних символів. Він наголошував: «Символи и отношения между ними, существующие в исоме², – не только ряд познавательных классификаций для упорядочивания вселенной ндембу. Они, кроме того, – и это, вероятно, не менее важно – ряд запоминающих механизмов для пробуждения, направления и обуздания могучих эмоций... Они также целеустремленно снабжают информацией, имеют «волевой» аспект. Каждый символ соотнесен с эмпирическим моментом опыта...»³ Але головною заслугою Тернера є розробка теорії лімінальності, якій він присвятив кілька праць. Серед них важливе місце займає робота «Ритуальний процес. Структура та антиструктура». Він дещо розширює поняття терміна «становище», включаючи сюди і зміну місця, і статусу, а також робить наголос на двозначності «порогового» етапу, оскільки особа у цій фазі ритуалу не піддається загальноприйнятим у суспільстві класифікаціям.⁴

У даному дослідженні ми спробуємо розглянути церемонію посвячення в діви-весталки як *rite de passage*. Підставою для цього є свідчення античних авторів, у першу чергу Авла Геллія, Діонісія Галікарнаського, Тіта Лівія, Плутарха та Плінія Старшого. З іншого боку, ми свідомі перед труднощами,

які стоять перед нами. Частину цих труднощів значив ще ван Геннеп і ми згадували про них вище, з іншими нам довелося зіткнутися в ході роботи. Оскільки за мету поставили описати ритуал переходу посвячення в жриці, тобто ритуал переходу з світу профанного до світу сакрального, особливостями якого є особлива святість, містичність, ірраціональність, потойбічність. Ще Авл Геллій, описавши кілька важливих етапів «взяття» весталки, був змушений зазначити, що: «De more autem rituque capiundae virginis litterae quidem antiquiores non exstant, nisi, quae capta prima et, a Numa rege esse captam» (Gel.I.12.10). Через це деякі важливі деталі, які могли б пролити світло на обряд посвячення у весталки, на жаль, не збереглися до нашого часу.

Як відомо, у Римській державі безпосереднім опікуном весталок був верховний понтифік, який і відповідав за відбір дівчаток для служіння богині. Ця процедура називалася «сартіо» (від *capere* – забирати), що свідчить про її насильницький характер, оскільки у жриці брали дівчаток віком від 6 до 10 років, тобто ще до настання періоду біологічної та соціальної зрілості.⁵ А.Немировський порівнює «сартіо» з відомою з давніх-давен історичною формою шлюбу – актом «умикання», тобто викрадення нареченої, адже «взята» (сарта) весталка виходила з-під влади батька і потрапляла під владу великого понтифіка.⁶ Проте якщо для давніших часів можна припустити імовірність викрадення дівчаток для служби богині, то в епоху республіки та імперії серед аристократичних родин, навпаки, було почесно мати весталку у своїй родині.⁷

Інге Кроппенберг також вбачає у обряді «сартіо» певні елементи насильства, але вона їх пояснює двома факторами. По-перше, цей обряд мав важливе, навіть державне (*sovereign*), значення для Риму, бо весталки символізували невинність і чистоту (*immaculate*) у римлян. По-друге, культ Вести існував ще до утворення Римської держави. Дослідниця звертає увагу на ритуал кидання жеребу між двадцятьма кандидатками на посаду жриці. Взагалі обряд «сартіо» символізував безперервність, вічність культу Вести. Цей ритуал поділяв життя дівчинки на «до» і «після». Після посвяти вона ставала відповідальною за буття усієї Римської *civitas*.⁸

Перш ніж перейти до безпосереднього розгляду обряду «сартіо», варто звернути увагу на виняткову владу батька (*pater familias*) над усіма домоцадцями, яка поширювалася на дружину, дітей, інших родичів, а також рабів. Римський юрист Гай визначає інститут батьківської влади як *ins proprium civium romanorum*. У римському суспільстві лише батько був носієм повної право- та дієздатності (*persona sui iuris*), його сини та доньки були особами чужого права (*personae alieni iuris*).

Терміном *familia* спершу позначалися залежні та раби, однак поступово значення цього слова

поширилося і на всі інші складові господарства – на майно, на робочу силу, що включала в себе не лише рабів, а й членів родини *pater familias*, який був єдиним повноправним громадянином. Син, хоча і мав *libertas i civitas*, міг займати курульні посади, але у сім'ї він цілковито підпорядковувався своєму батькові, незалежно від віку, соціального та сімейного становища.

Батьківська влада виникала з моменту народження сина або доньки у законному шлюбі, а також шляхом узаконення та всиновлення. Влада батька над домоцадцями припинялася зі смертю *pater familias* або члена його родини, над яким він мав владу; втратою свободи або громадянства голови родини або його підлеглим; позбавленням голови родини влади; набуття підлеглим почесних звань та титулів. Батьківська влада також припинялася емансипацією підлеглої.⁹ Саме емансипація, вихід з-під влади батька, є одним з найголовніших актів ритуалу посвячення весталок.

З метою розгляду обряду «сартіо» весталки як *rite de passage*, на підставі джерел спробуємо простежити його основні етапи:

1) Обрання понтифіком шляхом жеребкування двадцяти дівчаток, які відповідали своєрідним канонам. За свідченням Авла Геллія, весталкою не могла бути дівчинка молодше шести і старше десяти років; та, у якої не було в живих батька чи матері (вимога *patrima i matrima*). Потенційна весталка також не повинна була мати жодних фізичних вад, мала бути безпосередньо під владою (*manus*) батька. До служіння Весті не дозволялося залучати доньок членів колегій фламінів, авгурів, квідецемвірів та саліїв. Оскільки Веста була італійським божеством, не допускалися дівчатка з родин, батьки яких не мали нерухомості на території Італії. (Gel.I.12)

2) Кидання жеребу між 20 кандидатками на посаду жриці Вести. Втім, цей і попередній етапи є необов'язковими, оскільки за римським звичаєм дозволялося і віталосся добровільне посвячення батьками своєї доньки для виконання священних обрядів у святилищі Вести. У такому випадку дівчинка ставала весталкою згідно з рішенням сенату. (Gel.I.12.12)

3) Взяття («сартіо») дівчинки великим понтифіком накладанням руки та введення її в храм Вести. Обравши дівчинку, великий понтифік говорив такі слова: «Жрицю-весталку для здійснення священних обрядів, які за законом здійснює жриця-весталка за римський народ Квіритів, як така, що краща за законом, так тебе, Амату, беру» (Gel.I.12.14).¹⁰ Після цього відбувалася емансипація весталки, тобто вона виходила з-під влади (*manus*) батька. За Геллієм, першу весталку звали Аматою (Gel.I.12). Ім'я легендарної першої весталки, ймовірно, походить від дієслова «*amare*» у

значенні «любити». Буквально ім'я «Амата» перекладається як «улюблена» (богині?).¹¹ У римській міфології є жіноча постать з аналогічним іменем. Йдеться про дружину царя Латина – Амату, яка у протиборстві Енея з Турном була явно не на боці троянського героя. Зрештою, Амата покінчила життя самогубством після загибелі Турна, але малоймовірно, що вона мала пряме відношення до служіння культу Весті, оскільки будучи дружиною і матір'ю, порушувала головну заповідь весталок – незайманості, непорочності.¹² До того ж, у римлян існувало навіть окреме божество, яке уособлювало жіночу цнотливість. Йдеться про богиню Пудикітію (Pudicitia), яку шанували ще на зорі римської державності. Крім того, у стародавньому Римі існували окремі храми патріціанської та плебейської Пудикітії.¹³

У даному випадку перед нами майже у чистому вигляді ритуал відділення (separation), що проявляється у трьох символічних діях. Це по-перше, жест рукою великого понтифіка, по-друге, введення «взятої» дівчинки у сакральний простір, тобто храм Весті, по-третє, проголошення великим понтифіком священної формули, чим, можливо, завершувався ритуал відділення.

4) Після того, як дівчинка вводилася у атрій Весті¹⁴, відбувалася низка ритуалів, що сприяли прилученню її до божества. Серед цих ритуалів – обрізання волосся та зміна одягу. Відтепер весталка носила особливий одяг, що мав підкреслити її статус у римському суспільстві. Одяг весталки можна реконструювати за допомогою численних зображень, що збереглися до нашого часу. На голові весталка носила спеціальні шерстяні пов'язки (infulae), поверх них одягали покривало, що спадало на плечі. Туніка весталки була білого кольору і на талії перев'язувалася мотузком. Крім того, кожна весталка носила золоту буллу.¹⁵

Для дослідника особливе значення має ритуал обрізання волосся, оскільки ще ван Геннеп відзначав особливе значення волосся у ритуалах переходу. Хоча Авл Геллій нічого не говорить про цей обряд, у Плінія Старшого ми знаходимо унікальну згадку про цей ритуал.¹⁶

Принесення у жертву волосся складається з двох окремих актів: 1) відрізання волосся; 2) посвята волосся комусь або чомусь, освячення або жертвопринесення. Відрізання волосся означає відокремлення від попереднього світу; посвята волосся означає зв'язок зі світом сакральним, з конкретним божеством або демоном, що у такий спосіб перетворюється на близького родича.¹⁷

Особливу роль у обрядах переходу відігравало покривало. Воно допомагало відокремитися від зовнішнього світу для переходу у світ сакрального. У католицькій церкві перехід від початкової стадії (послушництва) у стадію прилучення до мо-

настирської братії позначався терміном «заховатися під покривалом» або «прийняти постриг».¹⁸

Оскільки весталка вважалася «взятою» після введення в атрій та проголошення священної формули, ми маємо сміливість стверджувати, що приносячи у жертву своє волосся та покриваючись покривалом, юна весталка так прилучалася до богині, якій вона мала служити щонайменше тридцять років.

Серед засобів, які могли б використовувати при ритуалах переходу весталок, використовувалися і особливі словесні формули архаїчною латиною, про їхнє існування говориться у джерелах. (Plut.Num.10) Але вони були вже незрозумілі римлянам I-II ст., тому про них ми нічого напевно не знаємо.

З'ясувавши основні риси ритуалів відділення і приєднання, ми не знайшли у ритуалі «captio» жодних рис лімінальності,¹⁹ оскільки дівчинка зі світу профанного відразу переводилася у сакральний, її життя після посвяти автоматично поділялося на два нерівні періоди – до посвяти, де залишалася дитинство, і після, де її чекало служіння у святилищі Весті. Період «послушництва», тобто навчання весталок починався вже після посвячення майбутньої жриці, хоч вона була ще дуже юна та невміла, однак потрапляла під надійну опіку своїх старших колег, інших весталок, які навчали юну жрицю приносити жертви та здійснювати священні обряди, а також берегти священне вогнище, щоб воно не згасло. Як пише Діонісій Галіканарський, період навчання весталки тривав десять років. (II.67.2.)

З іншого боку, ми можемо вбачати ознаки лімінальності у трицятирічному терміні, протягом якого мала тривати служба весталки. У джерелах говориться, що весталка мала десять років навчатися, десять років – здійснювати священнодійства і ще десять років навчати інших. Можна припустити, що кожен з цих етапів супроводжувався обрядами переходу від одного статусу до іншого, особливо це стосувалося старшої весталки.

Протягом цих тридцяти років на весталок накладалися табу на шлюб та статеві стосунки з чоловіками. Вони перебували у своєрідному просторі між сакральним і профанним. Після завершення цього терміну вони мали право вийти з сану, пройшовши всі необхідні ритуали відокремлення та знявши пов'язку як ознаку жрецького стану. (Dionys.II.67.1-3) А втім ні про ритуали переходу весталок з одного статусу в інший, ні про ритуали виходу з сану нам нічого не відомо, оскільки колегія весталок була однією з найдавніших і дуже тісно пов'язаною зі звичаєвою традицією, яка часто передавалася від покоління до покоління усно і не збереглася до нашого часу.

Отже, проаналізувавши джерела з даної тематики, ми можемо стверджувати, що виявили у ри-

туалі «сартіо» *virgo vestalis* головні риси обрядів переходу. Емансипація, тобто вихід весталки з-під влади батька, на нашу думку, є головним актом обряду відокремлення і складається з кількох символічних актів (накладання руки, введення до атріуму, проголошення священної формули). Жертвуючи волосся богині, юна весталка таким чином прилучалася до культу Вести. Значення прилучення має також зміна одягу весталки й одягання спеціальної пов'язки і покривала – через ці ритуали дівчинка відокремлювала себе від світського і прилучалася до духовного світу, у якому їй належало жити. Проте чимало елементів ритуалу залишилися невідомими. Ми не знаємо, коли і як весталка складала присягу безшлюбності і непорочності, чи складала вона її взагалі; не знаємо, що в себе включав лімінальний етап «сартіо», оскільки маємо підстави вважати, що він теоретично мав бути; не знаємо про ритуали переходу всередині колегії весталок. Але враховуючи особливе становище весталок у римському суспільстві, можемо стверджувати, що лімінальний період для жриць тривав стільки часу, скільки тривало їхнє служіння у храмі Вести.

¹ Геннеп А., ван. Обряды перехода. – М.: Восточная литература, 1999. – С. 15 – 20

² Исوما (или туввиза) принадлежит к классу (му-пиди) признанных ндембу ритуалов, известных как «женские ритуалы», или «ритуалы воспроизводства», которые сами являются подклассом «ритуалов духов предков», или «теней». Див.: Тэрнер В. Символ и ритуал / Сост. В.А. Бейлис и автор предисл. – М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1983. – С. 112.

³ Тэрнер В. Указ. соч. – С. 135.

⁴ Тэрнер В. Указ. соч. – С.160.

⁵ Як відомо з джерел, у античному Римі вважалося, що для дівчаток зрілість настає у 12 років, а для хлопчиків – у 14 років. Це також була і нижня межа шлюбного віку для обох статей, хоча у той же час і практикувався звичай заручати дітей. Див.: Римское частное право. / Под ред. проф. И.Б. Новицкого и проф. И.С. Перетерского. – М.: Юриспруденция. – С. 109

⁶ Немировский А. И. Идеология и культура раннего Рима. – Воронеж: Изд-во Воронежского ун-та, 1964. – С. 79-80.

⁷ Древнее Средиземноморье: религия, общество, культура. – М., 2005. – С.154

⁸ Kroppenbergh I. Law, Religion and Constitution of the Vestal Virgins// Law and Literature. – 2010. – P. 426-427

⁹ Римское частное право. /Под ред. проф. И.Б. Новицкого и проф. И.С. Перетерского. – М.: Юриспруденция. – С.115-118.

¹⁰ «Sacerdotem Vestalem, quae sacra faciat, quae ius siet sacerdotem Vestalem facere pro populo Romano Quiritibus, uti quae optima lege fuit, ita te, Amata, capio» (Gel.I.12.14).

¹¹ «Однако, как это часто бывает в архаических обществах, весталка становилась как бы родственницей самого бога или богини, которой принадлежало все ее имущество... Это подтверждается словами известнейше-

го римского юриста Лабееона в изложении Авла Геллия: «В комментариях Лабееона, которые он составил к законам XII таблиц, написано так: «Весталка не может быть наследницей кому то ни было не оставившему завещания, и никто не может стать ее наследником без завещания». («Praeterea in commentariis Labeonis, quae ad duodecim tabulas composuit, ita scriptum est: «Virgo Vestalis neque heres est cuiquam intestato, neque intestatae quisquam, sed bona eius in publicum redigi aiunt. Id quo iure fiat, quaeritur.») (Gel.I.12.18) Див.: Жреческие коллегии в Раннем Риме. К вопросу о становлении римского сакрального и публичного права / Отв. ред. Л.Л. Кофанов. – М.: Наука, 2001. – С. 297.

¹² Маяк И.Л. Римские древности по Авлу Геллию: история, право: Монография. – М., 2012. – С. 271.

¹³ Словник античної мітології. – Тернопіль, 2006. – С. 225.

¹⁴ Цей будинок розташовувався біля підніжжя Палатину, на південь від Via Sacra, на схід від храму Фаустини, дружини імператора Антоніна Пія, який було збудовано у II ст. Див.: Сергеевко М. Е. Жизнь древнего Рима. –

СПб.: Издательско-торговый дом «Летний Сад»; Журнал «Нева», 2000. – 368 с.

¹⁵ Сергеевко М. Е. Жизнь древнего Рима. – СПб.: Издательско-торговый дом «Летний Сад»; Журнал «Нева», 2000. – 368 с.

¹⁶ «Antiqior, sed incerta eius aetas, quae capillata dicitur, quoniam capillus ad eam defertur» (Plin.NH.XVI.235)

¹⁷ Геннеп А., ван. Указ. соч. – С. 152.

¹⁸ Геннеп А., ван. Указ. соч. – С. 153-154.

¹⁹ Найкраще визначення лімінального стану дає у своїй праці «Ритуальний процес. Структура та антиструктура» В. Тернер: «Лімінальніє існує не тільки там, ні то ні се; вони в проміжку між положеннями, предписаними і розподіленими законом обычаем, умовностями і церемоніалом. Поетому їх двусмысленные і неопределенные свойства выражаются большим разнообразием символов в многочисленных обществах, ритуализирующих социальные и культурные переходы. Так лімінальність часто уподобляється смерті, утробному існуванню, невидимості, темноті, двуполості, пустині, затемненню сонця і луни» Тэрнер В. Символ и ритуал / Сост. В.А. Бейлис и автор предисл. – М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1983 – С.160.

УДК 94 (47).08 «1861/1917»

© Ірина Верховцева
(Ізміл)

**ПРОБЛЕМИ СЕЛЯНСЬКОГО
САМОВРЯДУВАННЯ В РОСІЇ
У МАТЕРІАЛАХ КОМІСІЇ 1881-1885 рр.
ПІД ГОЛОВУВАННЯМ М. С. КАХАНОВА:
ЗЕМЦІ ПРОТИ БЮРОКРАТІЇ**

Аналізуються позиції земських діячів та представників бюрократії щодо реформування селянсь-